

OSTRACIZAM – MOĆNO SREDSTVO USTAVNOPRAVNE ZAŠTITE U ATENSKOM POLISU ILI MJERA BEZ ZNAČAJNOG UČINKA?*

Zrinka Erent-Sunko**

Ivan Gržetić***

Izvorni znanstveni rad

UDK: 343.264:938

342.57(38)

34(38)

Rad primljen: 5. studenoga 2019.

Rad prihvaćen: 20. studenoga 2019.

Sažetak

Rad se bavi institutom ostracizma istražujući razloge njegova nastanka, svrhu koja se njime željela postići te značaj koji je imao za razvoj atenskog polisa i njegovu veličinu. Pri tome polazi od pitanja je li ostracizam bio moćno sredstvo zaštite atenskog ustava, jedna od uspješnijih reformskih mjera, oruđe jačanja osobnih moći trenutnih vođa ili tek sredstvo rješavanja nekih kriznih situacija u društvu. Prikaz okolnosti njegova donošenja, načina funkcioniranja te posljedica koje je imao za pojedine atenske građane i polis u cjelini potvrđuje da se radi o dobro osmišljenom institutu koji se kretao u granicama dovoljno širokim da se može lako primijeniti u slučaju potrebe, a istovremeno dovoljno određenim da se ne može zloupotrebjavati. Činjenica da je za ostraciranje pojedinca volja demosa bila nezaobilazna i da se ne može govoriti o velikom broju ostraciranih potvrđuje pak da je demosu bilo stalo do njegovih istaknutih

---

* Ovaj je rad dijelom temeljen na diplomskom radu Ivana Gržetića izrađenom pod mentorstvom prof. dr. sc. Zrinke Erent-Sunko.

** Dr. sc. Zrinka Erent-Sunko, redovita profesorica na Katedri za opću povijest prava i države, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: zerent@pravo.hr, ORCID: orcid.org/0000-0002-7801-5881

*** Ivan Gržetić, mag. iur., e-mail: ivangrzetic@yahoo.com

i časnih građana te da je do odluke o tome treba li netko napustiti Atenu dolazilo iznimno, sa spoznajom o tome što polis dobiva, a što gubi. Iz toga treba zaključiti da su Atenjani bili svjesni opasnosti koju je ovaj institut u sebi nosio, ali i njegovih dobrih strana koje su štatile atenski predak. Nije slučajno što se kraj primjene ovog instituta poklapa s vremenom kada je atenska demokracija počela gubiti zanos. On je imao svoj smisao dok je demosu bilo stalo.

Ključne riječi: ostracizam, Atena, polis, „časno progonstvo“, Klisten, anti-tiranska mjera.

1. UVOD

U zaštiti ustavnog poretka, odnosno sprečavanju opasnosti koje su ugrožavale demokratski poredak, Atenu je na raspolaganju stajao niz mjera među kojima je ostracizam bio među moćnijima. O njegovoj su primjeni odlučivali sami građani, a iako ga je pratila stigma okrutnog, s temeljnim ljudskim pravima nespojivog zla, kako za prognanog tako i za državu koja je njime gubila svoje najbolje građane, njegova je efikasnost bila neupitna. Temelji za uvođenje ovog instituta kojim su se Atenjani rješavali iznimnih, ali po demokraciju opasnih građana, postavljeni su za Klistena, a niz politički uglednih građana koje je stiglo ovo „časno progonstvo“ pokazuje da je u Atenu uvijek bilo onih koji su kao atenski građani bili i dio demosa i iznad njega. Izdizali su se svojom osobnošću, znanjem i zamislima. Imajući sposobnost čuti potrebe demosa te ga razumjeti, svoje su zamisli i ideje znali prenijeti demosu na način koji je demos najlakše mogao shvatiti i prihvatiti. Na određeni način radilo se i o podilaženju puku kako bi se dobila ili zadržala pozicija moći, tj. pozicija vođe. Zamisljen kao sredstvo koje je u prvom redu služilo za borbu protiv vlasti jednog u ime većine te moguće tiranije, ostracizam je samim svojim postojanjem obeshrabrivao sve one koji bi se mogli izdvojiti kao vođe. Naime, još za Pizistrata javilo se pitanje „anonimne“ ili „cezarske“ demokracije. Pizistrat se uspio nametnuti snagom govora, ali i mjerama poput zajmova s nižim kamatama te organizacijom javnih radova na kojima je zaposlio sirotinju. Te su mjere u danom momentu rješavale goruće probleme u polisu i naišle na simpatiju najšireg kruga atenskog stanovništva, ali su istovremeno mogle značajno oslabiti demokratsku perspektivu polisa. Povjerenje većine koje je Pizistrat

stekao omogućilo je tiransku vlast¹ no ona se ipak oslanjala na Skupštinu. Ovaj se demagog obraćao svim Atenjanima, ali najviše onima s dna društvene ljestvice, siromašnom četvrtom razredu – tetes – koji je po svojoj brojnosti zauzimao najveće mjesto u Skupštini. Djelujući u Skupštini, Pizistrat ju uspijeva ojačati u odnosu prema eupatridima da bi kroz nju provodio svoju osobnu vlast i jačao sebe, a upravo je to predstavljalo opasnost po ustavni poredak. Kao mjesto neposredne demokracije, tijelo kojeg čine sva četiri razreda i u kojem svi imaju glas, Skupština nije smjela biti poligon jačanja moći jednog. Popularnost koja bi tako nešto omogućila valjalo je spriječiti.

Nakon Pizistrata Atena se odlučila za neposrednu demokraciju procijenivši da je „cezarska“ demokracija, kao demokracija koja daje povjerenje jednome u ime svih, opasna i nepoželjna. Demokracija svih i jednakih, unatoč primamljivosti ponuđenih pogodnosti, činila se većim jamcem društvene stabilnosti. Stoga je Atena u izgonstvo poslala mnoge koji su svojim djelima i ugledom „anonimnu“ demokraciju ugrozili. O suvremenom ostracizmu danas možemo govoriti samo u prenesenom ili simboličnom značenju kao npr. o „izgonstvu“ iz nekog političkog tijela voljom glasača ili u smislu negativne selekcije kojom se neki od političara temeljem procjene njihova dotadašnjeg rada u vrijeme izbora izostavljaju s lista.² No, upravo stoga ili usprkos tome, čini se da ovaj institut još uvijek može pobuditi interes. Taj interes može biti i veći ako se djelomično

---

¹ Neki istraživači će izvesti zaključak da je kao isključivo protu-tiranska mjera nastao ostracizam Vidi Kagan, D., *The Origin and Purpose of Ostracism*, *Hesperia*, Vol. 30, br. 4, 1961., str. 398. Drugi se suprotstavljaju tom stajalištu navodeći da ima posebnih zakona protiv tiranije te da se tiranija kažnjava oštrijim kaznama, odnosno da se protiv tiranije vode posebni sudski postupci koji su se u slučaju Temistokla poklopili s ostracizmom, ali koji se ne moraju odnositi na osobe ostracizmom prognane. Vidi Malkopoulou, A., *Ostracism and democratic self-defense in Athens*, *Constellations*, Vol. 24, br. 4, 2017. Dvojbe su proizašle s obzirom na moguće značenje pojma „tiranin“ prema kojem bi svaki oponent demosu bio tiranin iz čega bi proizašlo da je svaki institut koji štiti demokratski poredak anti-tiranski. O tome vidi više Shear, J. L., *Polis and Revolution: Responding to oligarchy in Classical Athens*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011., str. 104.

² Ostracizam se danas može upotrebljavati u značenju bilo kakve isključenosti ili ignoriranja, ali i kao pojam koji označava nedostatak volje jedne stranke za suradnju s drugom. Također se smatra kaznom „društvene smrti“ i aktom koji prati „bullying“. Poznat je i pojam „obiteljskog ostracizma“. Prema nekim istraživanjima „ostracizam“ kao isključivanje iz društva ili grupe prati negativna emocija jača od fizičke boli, ali i druge posljedice. Vidi Hales, H. A.; Kassner, M. P.; Kipling, D. W.; Graziano, W. G., *Disagreeableness as a Cause and Consequence of Ostracism*, *Personality and Social Bulletin*, vol. 42, br. 6, 2016.

osvrnemo na promišljanja prema kojima je ostracizam služio za borbu dvaju političkih oponenta od kojih jedan pripada onima koji se nazivaju „*chrestoi*“, a drugi „*poneroi*“.³

No, pravo je pitanje je li ostracizam bio moćno sredstvo ustavnopravne zaštite, samo jedna u nizu uspješnih reformskih mjera, oruđe jačanja osobnih moći trenutnih vođa ili sredstvo rješavanja tek nekih kriznih situacija u društvu. I isključuje li jedna mogućnost ostale?

2. SREDSTVA USTAVNOPRAVNE ZAŠTITE U ATENSKOM POLISU

Ateni su na raspolaganju, osim ostracizma, bile razne mjere zaštite ustavno-pravnog poretka. Već je za vrijeme Solona, starijeg Pizistratovog rođaka, postojao zakon kojim je svrha bila sprječavanje tiranije, odnosno samovlade, po kojoj je kasnije bio poznat Pizistrat. Aristotel piše da su „zakoni atenski s tiranima bili blagi (za vrijeme vladavine Pizistratida), osobito onaj koji se najviše ticao postavljanja tiranide, a taj je glasio ovako: To je običaj kod Atenjana baštinjen i od predaka: ako tko diže bunu s namjerom, da se nametne za tiranina, ili ako tko pomaže postaviti tiranidu, neka je lišen građanskih prava (atimon) i on i rod njegov.“⁴ Kazna za povredu ovog zakona bila je atimija, odnosno gubitak svih ili nekih prava. Raniji oblik dovodio je do gubitka svih prava u zajednici, a kasnije je atimija obuhvaćala samo gubitak građanskih prava.⁵

Jedan od postupaka za zaštitu sigurnosti javnog poretka bila je i eisangelia. Postupak je bio usmjeren na tri glavne kategorije prijestupa: veleizdaju, zavjeru protiv demokracije i primanje mita, pa su s obzirom na te razloge

---

³ „*Chrestoi*“ u značenju dobri, plemeniti, korisni, a „*poneroi*“ u značenju loši, beskorisni. Vidi Rosenbloom D., Poneroi vs. Chrestoi: The Ostracism of Hyperbolos and the Struggle for Hegemony in Athens after the Death of Perikles, Part I, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 134, br. 1, 2004., str. 55. Rosenbloom navodi da se ostracizam kasnije vješto koristio u sukobima političkih oponenta odnosno kao moćno sredstvo rješavanja konfliktnih situacija među društvenim grupama. No, pri tome ne vide svi nužno tu borbu kao borbu dobra i zla.

⁴ Aristotel. *Aristotelov Ustav atenski*, JAZU, Zagreb, 1948., str. 26. Izvorni tekst na grčkom dostupan na Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.].

⁵ Roberts, J. *The Oxford Dictionary of the Classical World*, Oxford University Press, Oxford, 2007., str. 93-94. Atimija je mogla biti djelomična i potpuna, a kada je bila potpuna pratila ju je i konfiskacija imovine.

postupku eisangelie prema nekim izvorima bili podvrgnuti važni atenski političari poput Temistokla, Kimona i Perikla.⁶ Postupak je pred Skupštinom započinjao javnom tužbom koju je mogao podnijeti svaki atenski građanin, a u drugoj se fazi nastavljao pred sudom.⁷

Dokimazija je postupak koji je svaki atenski dužnosnik morao proći prije nego je počeo obnašati dužnost. Služio je kao kontrola dužnosnika, a bio je potreban jer se na većinu dužnosti građane biralo pomoću ždrijeba. No, dokimazija se primjenjivala i na imenovane dužnosnike. Prethodna kontrola izabranih dužnosnika bila je potrebna kako bi se nepodobne za dužnost moglo otkloniti prije nego što bi bili u prilici počinuti štetu.⁸ Dokimazija je javan postupak kojemu može prisustvovati svaki građanin i izabranom postavljati pitanja, iznositi i osporavati tvrdnje. Njome se utvrđuju i dokazuju građanska svojstva, moralnost i čestitost, ali i stručnost. Najčešće ju je provodilo Vijeće. Osobe za koje se tvrdilo da ne zadovoljavaju ranije navedene uvjete nisu mogle preuzeti dužnost, a mogle su trpjeti i druge posljedice kao što su izgon uz gubitak građanskih prava, čak i smrtnu kaznu ako se pokazalo da su tijekom postupka postupale prijekorno i zlonamjerno.⁹

Euthyna je bilo ispitivanje koje je svaki atenski dužnosnik morao proći nakon završetka mandata. Sastojao se od dva dijela: u prvom dijelu dužnosnici su nakon završetka mandata morali podnijeti svoje račune odboru od deset službenika (logistai). Nakon provjere financija slijedio je drugi dio postupka koji se odvijao pred odborom od deset ispravljča (euthynoi) i dvadeset procjenjivača (paredroi). U roku od tri dana nakon završetka prvog dijela postupka svaki je građanin mogao protiv dužnosnika podnijeti pisanu optužbu pred tim odborom. Odbor je mogao odbaciti optužbe ili ih proslijediti sudovima.

Grafe paranomon uveden je Periklovim promjenama. To je javna tužba koju svatko može podići protiv zakonskog prijedloga, predlagča ili već donesenog zakona ako smatra da je taj zakon protivan demokratskom

---

⁶ Tako Kirshner, A. S., Legitimate Opposition, Ostracism, and the Law of Democracy in Ancient Athens, *The Journal of Politics*, Vol. 78, br. 4, 2013., str. 1098.

⁷ Vidi Katz, S., *The Oxford international Encyclopedia of Legal History*, Oxford University Press, Oxford, 2009, str. 162. Također i Hansen, M., *The Athenian Democracy in the Age of Solon*, Blackwell, Oxford, 1991., str. 222-223.

⁸ Burckhardt, J., *Povijest grčke kulture, knjiga 1*, Prosvjeta, Zagreb, 2001. str. 173.

⁹ Erent-Sunko, Z., *Atenske demokratske institucije i njihov odraz na socijalne pojave (6.-4. st. pr.n.e.)*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007. str. 101-102.

uređenju. Postupak se provodio pred heliajom. Cilj instituta bio je omogućiti provjeru zakona prije, te nakon stupanja na snagu, čime bi se spriječilo da Narodna skupština donosi zakone koji bi bili protivni demokraciji i ograničili djelovanje članova atenske skupštine.¹⁰ Za Skupštinu, u kojoj je sjedio velik broj članova, i kojoj se unatoč pripremama od strane Vijeća mogla potkrasti greška, ovaj je institut bio značajan korektiv koji danas nalazimo u ustavnoj tužbi.

3. OSTRACIZAM KAO JEDNO OD SREDSTAVA USTAVNOPRAVNE ZAŠTITE

Definicije ostracizma različite su i ovise o shvaćanju naravi instituta i razloga njegova uvođenja. Ostracizam se može definirati kao politički izgon iz zemlje radi zaštite javnog poretka u atenskoj državi koncem 6. st. pr. n. e. koji se nije smatrao kaznom¹¹, politička praksa u antičkoj Ateni kojom je istaknuti građanin koji je prijetio stabilnosti države mogao biti protjeran bez ikakve optužbe protiv njega¹² ili vrsta narodnog suda u antičkoj Grčkoj koji se primjenjivao protiv onih građana koji su svojim prejakim utjecajem ugrozili demokraciju u polisima.¹³ Ime ostracizam potječe od riječi ostrakon, grčke riječi za razbijeni komadić keramike. Keramika je bila izdržljiv, čvrst i trajan materijal dostupan širokoj grupi ljudi i sveprisutan u grčkom kućanstvu. Stoga su keramičke krhotine bile česta pojava za razliku od drugih materijala poput kože ili papirusa koji su bili skupi i brzo su propadali. Iz tih razloga upravo je ostrakon bio idealan objekt za korištenje prilikom glasovanja velike grupe ljudi kao što je bio slučaj kod ostracizma.¹⁴

---

¹⁰ Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države, I. knjiga, Stari i srednji vijek*, Autorska naklada, Zagreb, 2005, str. 93.

¹¹ Vidaković Mukić, M., *Opći pravni rječnik, 2. izdanje*, Narodne novine, Zagreb, 2015., str. 871.

¹² Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/ostracism> [pristup: 28. rujna 2019.].

¹³ Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?idM5800> [pristup: 29. rujna 2019.].

¹⁴ Garland, R., *Daily Life of the Ancient Greeks*, Greenwood Press, Westport, 2009., str. 60.

Pretečom ili „pramjerom“ ostracizma možemo smatrati Solonov zakon protiv neutralnosti.¹⁵ Zakon protiv neutralnosti odnosi se na slučaj političkog „stasisa“. Stasis može značiti frakciju, grupu, građanski rat, političko stajalište¹⁶ ili građanski rascjep.¹⁷ Većina grčkih polisa bila je podijeljena na dvije sukobljene skupine: bogate koja zastupa oligarhiju i siromašne koja zastupa demokraciju, etničke grupe koje žive u istom polisu ili suprotstavljene aristokratske grupe koje se bore za vlast.¹⁸ Stasis je bio situacija koju grčki autori opisuju kao najveće zlo, ali i svakodnevni dio političkog života grčkih polisa.¹⁹ Solonov zakon donosi 594. g. pr. n. e. u momentu političke krize. Situacija u kojoj je donio zakon može se usporediti sa sukobima koji su prethodili Klistenovoj reformi. Kao uzroke nemira Solon navodi pohlepu pojedinih građana (aristokracije) koja uzrokuje nepravdu. Kako bi stabilizirao situaciju i spriječio sukobe između suprotstavljenih strana i međusobne izgone, donosi zakon protiv neutralnosti. Aristotel o razlozima donošenja zakona navodi: „Vidjevši pak, da je država često u stranačkim borbama, i da se neki od građana iz nehaja zadovoljavaju onim, što se slučajno događa, postavi za njih osobit zakon: Tko u građanskoj borbi s nijednima ne zgrabi oružje, neka je nečastan i neka nema građanskog prava.“²⁰ Zakon je zahtijevao da u građanskim rascjepima (stasis) nitko ne smije ostati neopredijeljen²¹, pod prijetnjom atimije odnosno da građanin zauzme stranu u sukobu²², a Solonu je namjera bila stabilizirati polis uključivanjem atenskih građana. Aristokracija bi pri pokušajima preuzimanja vlasti odustala od upotrebe nasilja jer bi protiv sebe imala veći broj građana, a ne samo mali broj aristokrata. Solonov zakon nije imao većeg uspjeha, da bi se nakon završetka njegovog mandata nastavili sukobi bez naznake da su građani

---

¹⁵ Teegarden tvrdi da autor zakona nije Solon. Vidi Teegarden D., *The Inauthenticity of Solon's Law Against Neutrality*, *Buffalo Law Review*, Vol. 62, br. 1, 2014., str. 174.

¹⁶ Berent, M., „Stasis“ or the greek invention of politics, *History of Political Thought*, Vol. 19, br. 3, 1998., str. 331.

¹⁷ Burckhardt, *op. cit.* u bilj. 8, str. 173.

¹⁸ Hansen, M., *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-state*, Oxford University Press, Oxford, 2006., str. 125.

¹⁹ Berent, *op. cit.* u bilj. 16, str. 332., Forsdyke, S., *Exile, Ostracism, and Democracy: the Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press, Princeton, 2005., str. 240-242.

²⁰ Aristotel. *op. cit.* u bilj. 4, str. 17.

²¹ Postoji teza da zakon nije tražio da građani zauzmu stranu u sukobu već upravo suprotno da ostanu neutralni, vidi van 't. Wout, P. E., *Solon's Law on Stasis: Promoting Active Neutrality*, *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 60, br. 2, 2010., str. 290.

²² Burckhardt, *op. cit.* u bilj. 8, str. 173.

koji ne pripadaju aristokraciji imali utjecaj. Za zaštitu polisa ovaj se zakon pokazao neodgovarajućim.²³ Pizistrat je imao podršku demosa te je uz njegov pristanak u Narodnoj skupštini „vladao“ Atenom. Upravo je podrška demosa učinila Solonov zakon neučinkovitim sredstvom obrane protiv Pizistrata.²⁴

Postoji teorija da je prije uvođenja ostracizma o kojemu je glasovala Narodna skupština postojala vrsta „proto-ostracizma“ kojem je autor također bio Klisten. O njemu nije odlučivala Narodna skupština već Vijeće. Postupak je tekao tako da je nakon rasprave, koja je trajala nekoliko dana, svaki član vijeća na pločici napisao ime atenskog građanina kojeg je želio ostracirati, to jest protjerati iz Atene na deset godina. Protjerani je zadržavao svu imovinu. Za tu vrstu ostracizma bilo je potrebno da pojedinac prikupi 200 ili više glasova vijećnika od sveukupno 500 mogućih glasova. Moguće je da je taj postupak kasnije premješten iz Vijeća u Narodnu skupštinu. Ipak, moguće je i da je ova teorija nastala zbog činjenice da je predmete za Skupštinu raspravljalo Vijeće te ga dostavljalo Skupštini uz primjedbu „Bule misli“ ili „Neka narod odluči“.

4. TEORIJE O TVORCU I VREMENU UVOĐENJA OSTRACIZMA

Kao moguće tvorce ostracizma izvori navode tri imena. Kao najstariji tvorac spominje se Tezej, mitski osnivač Atene i ujedno, prema predaji, prva žrtva vlastitog zakona. Pojedini izvori kao tvorca zakona ne navode Klistena već Hipiju.²⁵ Sumnja u Klistenovo autorstvo zakona o ostracizmu kao i sporovi oko godine njegovog donošenja proizlaze iz vremenske razlike između donošenja (508./507.g. pr. n. e.) i prve primjene (488/487. g. pr. n. e.) kad je ostraciran Hiparh. Drugi razlozi su veza između ostracizma i uvođenja izbora stratega te tvrdnja da je zakon o ostracizmu pripadao nizu zakona kojima je svrha bila sprječavanje tiranije te stoga uvođenje ostracizma treba datirati iza posljednje uporabe starijeg zakona protiv tiranije kojeg je zamijenio zakon o ostracizmu, što je bilo 493. g. pr.

---

²³ Forsdyke, *op. cit.* u bilj. 19, str. 240-242.

²⁴ Gouschin, V., Solon' Law on Stasis and the Rise of Pisistratus in 561/560 BC., *Acta Classica*, Vol. 59, 2016.; Kosmin, P., A Phenomenology of Democracy: Ostracism as Political Ritual, *Classical Antiquity*, Vol. 34, br. 1, 2015., str. 124.

²⁵ Kagan smatra da ni jedna od teorija koje spominju Tezeja i Hipiju nije prihvatljiva. Navodi da je spominjanje Tezeja kao tvorca ostracizma „*fairy tale*“. Vidi Kagan, *op. cit.* u bilj. 1, str. 395.

n. e. prilikom suđenja Miltijadu. Unatoč tomu, većina izvora kao tvorca zakona navodi Klistena i godinu 508/507. pr. n. e., pri čemu se navodi da je uvođenje ostracizma bio dio samih Klistenovih reformi, a ne njegova nadopuna.²⁶

5. POSTUPAK OSTRACIZMA

Ostracizam je bio postupak koji se odvijao u dva dijela.²⁷ U Narodnoj skupštini se svake godine u šestoj pritaniji koja je padala u rani siječanj postavljalo pitanje trebala li održati ostracizam.²⁸ Pritanija je bilo razdoblje od oko 35 dana, a Narodna skupština se sastajala svakog prvog dana u pritaniji. Tom prvom glasovanju nije prethodila rasprava niti su se spominjala imena osoba koje bi mogle biti ostracirane.²⁹ Članovi Narodne skupštine su tada podizanjem ruke glasali žele li da se te godine glasuje o ostracizmu. Narodnoj skupštini redovno je, prema nekim izvorima, prisustvovalo oko nekoliko tisuća Atenjana, dok je prema drugima to bilo oko 3000 građana.³⁰ U slučaju glasovanja o ostracima tražilo se da u Skupštini bude nazočno 6000 članova. U slučaju da je za ostracizam glasala većina građana prisutnih na zasjedanju, sama ostrakoforija (glasovanje o tome koja se osoba treba ostracirati) se održavala sedme ili osme pritanije³¹ koja je padala početkom ožujka. Ako za ostracizam nije

---

²⁶ Robinson, C. A., Cleisthenes and Ostracism, *American Journal of Archaeology*, Vol. 56, br. 1, 1952., str. 24-25. Kurtović navodi 509. god. pr. n. e., vidi Kurtović, *op. cit.* u bilj. 10, str. 88.

²⁷ Tridimas, G., Conflict, Democracy and Voter Choice: a Public Choice Analysis of the Athenian Ostracism, *Public choice*, Vol. 169, 2016., str. 140. Potvrdu Klistenovom autorstvu daje i činjenica da je Klisten bio arhont za Pizistratida, pa je upoznao prirodu te vlasti. Vidi Kurtović, *op. cit.* u bilj. 10, str. 88.

²⁸ Kurtović, *op. cit.* u bilj. 10, str. 99.

²⁹ Malkopoulou, A., *The Principles of Ostracism in Ancient Greek Thought*, 2019., <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/bf54d411-e6a9-4563-b4da-4d585a97f573.pdf> [pristup: 28. rujna 2019.].

Postoje različiti stavovi glede pitanja je li glasovanju u Narodnoj skupštini o pitanju trebali li održati ostracizam prethodila formalna rasprava o tom pitanju, jedni tvrde da se takva rasprava održavala, drugi da ona nije bila dijelom formalnog postupka ostracizma.

³⁰ Tridimas, *op. cit.* u bilj. 27, str. 140.

³¹ Dio autora tvrdi sedma pritanija. Općenito se uzima da je vrijeme odgovaralo razdoblju kad nije bilo poljoprivrednih poslova kako bi atički seljak mogao sudjelovati u glasovanju. Tako Tridimas, *ibid.*

glasala većina građana, pitanje „treba li pripremiti ostrake“, tj. treba li se pristupiti glasovanju, postavljalo se tek sljedeće godine.

Postupak se pokretao jednom godišnje u vremenski točno utvrđenim razdobljima kako bi se spriječila pretjerana upotreba i na taj način zloupotrijebio institut. Ostracizam je bio jednim dijelom redovan postupak jer se pitanje treba li održati ostracizam postavljalo svake godine, a dijelom izvanredan jer se ostrakoforija organizirala samo ako je za ostracizam glasala većina u Narodnoj skupštini. Formalna rasprava nije prethodila samoj ostrakoforiji, ali se u roku od dva mjeseca između dvaju glasanja sigurno u javnosti vodila neformalna rasprava.³² U slično vrijeme održavali su se i izbori za stratege (strategoï). Za razliku od većine ostalih javnih dužnosnika stratezi nisu birani kockom već glasovanjem. Često su te osobe postajale i politički vođe. Iz tog razloga pretpostavlja se da se cjelokupni postupak ostracizma odvijao prije izbora stratega. Svrha je bila isključivanje pojedinaca iz izbora za stratege i sprječavanje da tek izabrani strateg mora napustiti položaj u slučaju da bude ostraciran.³³

Ostrakoforija se provodila na Agori. Za vrijeme ostrakoforije oko Agore postavljana je drvena ograda. Ta drvena ograda imala je deset ulaza prema broju atenskih kotara (fila). Glasanje se odvijalo na način da je atenski građanin ulazio na Agoru kroz ulaz koji je bio namijenjen za pripadnike njegovog kotara. Atenski je građanin prilikom ulaska sa sobom nosio komadić keramike na kojem je napisao ime osobe koju je želio ostracirati.³⁴ Nepismenim građanima pomagali su pisari koji nisu imali utjecaj na glasovanje. Nakon što je ušao na Agoru građanin je odlazio do sredine Agore gdje je svoj glas ispisan na komadić keramike baca u za tu svrhu napravljen prostor³⁵. Na ostraku je građanin mogao uz ime osobe koju želi ostracirati dodati i druge riječi čime se njegov glas nije poništavao.³⁶ Kako bi se osigurala tajnost glasovanja stranu ostraka na kojoj je bilo napisano ime kandidata kojeg se želi ostracirati trebalo je nositi okrenutu prema dolje. Tajnost se nije mogla osigurati kod

---

³² Malkopoulou, *op. cit.* u bilj. 29, str. 5.

³³ Raubitschek, A., *Ostracism, Archaeology*, Vol. 1, br. 2, 1948., str. 79.

³⁴ Tomislav Ladan u svom prijevodu Aristotelove Politike komadić keramike na kojem se glasovalo naziva crjepićnom glasovnicom. Vidi Aristotel, *Politika*, Ladan, T. (pr.), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992. str. 95.

³⁵ Prema drugim izvorima, crjepići su se bacali u kutije koje su se nalazile blizu ulaza. Vidi Raubitschek, *op. cit.* u bilj. 33, str. 80.; Malkopoulou, *op. cit.* u bilj. 29, str. 5.

³⁶ Npr. „Nosim Megakla“, „Izbacite Megakla“, „Megaklo prokleti“, neki su od primjera. Vidi Kosmin, *op. cit.* u bilj. 24, str. 131-35.

nepismenih građana kojima su pomagali neutralni pisari. Ostrakoforija se razlikovala od redovnog glasanja u Skupštini po tome što se nije glasalo podizanjem ruke već pisano i što su se glasovi prebrojavali jedan po jedan da bi se utvrdilo čije je ime napisano najviše puta. Time se trebalo osigurati formalnost, vjerodostojnost i provjerljivost rezultata glasanja.³⁷ Svaki građanin morao je glasati samostalno i samo jedanput. Proces glasanja nadzirali su članovi vijeća i arhonti. Da bi neka osoba bila ostracirana bilo je potrebno najmanje 6000 glasača, a zatim je osoba s najviše osvojenih glasova³⁸ bila osuđena na izgnanstvo.³⁹ Nakon završetka glasanja glasovi su prebrojavani dvaput: prvi put da bi se utvrdilo je li glasalo barem 6000 građana, a drugi da bi se utvrdilo ime pojedinca koji je dobio najviše glasova⁴⁰ i time postao žrtva ostracizma. Osoba koja je dobila najviše glasova, ali ne i većinu od sveukupnog broja glasova ne bi bila ostracirana.

Postupak ostracizma bio je u rukama atenskog demosa. Pojedinaac je teško mogao upravljati postupkom i eventualno ga iskoristiti u svoju korist. U Ateni političke stranke nisu postojale. S obzirom na nepostojanje stranačke organizacije, odnosno hijerarhije i redovnog članstva, „ljudima od politike“ bi u uvjetima atenske demokracije bilo iznimno teško, iako ne i nemoguće, organizirati kampanju i sakupiti dovoljan broj pristaša koji bi glasovali prema njihovim uputama. Osim toga, svatko tko bi dao upute da se na prvom glasanju u Skupštini glasuje za ostracizam, bio bi u opasnosti da u drugom dijelu postupka sam sakupi najveći broj glasova.⁴¹

6. POSLJEDICE OSTRAKOFORIJE

Osoba koje je na glasanju o ostracizmu skupila najveći broj glasova morala je u roku od deset dana napustiti Atenu i ne vraćati se u nju deset godina. Osim te zabrane nije bilo drugih sankcija. Ostracirani nije gubio svoju imovinu, a posebice nije gubio ugled. Progonstvo ostracizmom smatralo se čašću, a ostracizam povezivao s atenskom elitom. Hiperbola koji nije pripadao najuglednijim građanima smatrao ga je znakom

---

³⁷ Tridimas, *op. cit.* u bilj. 27, str. 141.

³⁸ Dakle najmanje 3001 glas. Vidi Kurtović, *op. cit.* u bilj. 10, str. 89.

³⁹ Malkopoulou, *op. cit.* u bilj. 29, str. 5.

⁴⁰ Obična većina. Vidi Bonner, R., *The Minimum Vote in Ostracism, Classical Philology*, Vol. 8, br. 2, 1913., str. 225.

⁴¹ Grote, G., *A History of Greece: From the Time of Solon to 403. B.C.*, Routledge, London, 2001. str. 91.

zloupotrebe institucije⁴². Ostracizam je uvijek bio usmjeren na bogate Atenjane koji su bili najvažniji dužnosnici (često izabrani magistrati kao što su stratezi, za razliku od drugih biranih kockom, ili najmanje članovi Vijeća). Protjerivanje ostracizmom nije usporedivo s izgonima koji su se događali u ranijoj atenskoj povijesti i u drugim grčkim polisima s nedemokratskim uređenjem.⁴³ „Časno progonstvo“ na 10 godina dovodi do gubitka moći te osoba nakon proteka roka i povratka u Atenu više ne predstavlja opasnost (ili barem ne bi trebala). Ostraciranima je određivano mjesto boravka kako bi ih se u trenutku potrebe moglo pozvati natrag u Atenu. I nakon izгона oni su ostajali atenski građani, a sam njihov ostracizam predstavljao je „dužnost i žrtvu koju moraju podnijeti za boljitak domovine i njenog ustavnog poretka“.⁴⁴

7. ŽRTVE OSTRACIZMA

Točni datumi i broj ostraciranih nije poznat, no vjerojatno ih je bilo između deset i dvadeset. Neki izvori navode da su od tog broja sigurno ostracirana tek devetorica⁴⁵. Točnije, poznato je da je deset osoba ostracirano od čega jedan nepoznat. Među njima su:

- 487. g. pr. n. e. **Hiparh** sin Harmov,
- 486. g. pr. n. e. **Megaklo** sin Hipokratov (prvi put),
- 485. g. pr. n. e. neimenovan,
- 484. g. pr. n. e. **Ksantip** sin Arifonov,
- 482. g. pr. n. e. **Aristid** sin Lisimahov,
- 471. g. pr. n. e. **Megaklo** sin Hipokratov (drugi put),
- 470. g. pr. n. e. **Temistoklo** sin Neoklov,
- 461. g. pr. n. e. **Kimon** sin Miltijadov,
- 442. g. pr. n. e. **Tukidid** sin Melijalov

---

⁴² Plutarh kaže da su ostracizmu bili izloženi manje vrijedni aristokrati te da je taj postupak prekinut nakon izgonstva Hiperbole. Vidi Plutarh, Aristides. *λέγεται δὲ τὸν Ὑπέρβολον ἐξοστρακισθῆναι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἀλκιβιάδης καὶ Νικίας μέγιστον ἐν τῇ πόλει δυνάμενοι διεστasiaζον. ὡς οὖν ὁ δῆμος ἐμελλε φέρειν τὸ ὄστρακον καὶ δηλὸς ἦν τὸν ἕτερον γράψων, διαλεχθέντες ἀλλήλοις καὶ τὰς στάσεις ἑκατέρας εἰς ταῦτὸ συναγαγόντες τὸν Ὑπέρβολον ἐξοστρακισθῆναι παρεσκεύασαν* (Plut. Aris. 7. 3.). Tekst preuzet sa Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.]

⁴³ Vidi Malkopoulou, *op.cit.* u bilj. 1.

⁴⁴ Erent-Sunko, *op. cit.* u bilj. 9, str. 95-96.

⁴⁵ Tako Kagan, *op. cit.* u bilj. 1, str. 401.

– 416. g. pr. n. e. **Hipربول** sin Antifanov

Aristotel navodi: „Prvi koga su prognali ostracizmom, bio je Hiparh, sin Harmov, jedan od rođaka Pizistratovih, zbog kojeg je Klisten najviše i postavio zakon želeći ga prognati. Odmah sljedeće godine Megaklo, Hipokratov sin. Tri su godine gonili ostracizmom prijatelje tirana, zbog kojih je zakon i postavljen, a četvrte počeli su progoniti i ostale, ako im se činilo da se tko odveć uzdigao. Prvi od onih koji nisu bili povezani s tiranijom, bio je prognan Ksantip, sin Arifonov“.⁴⁶

Od uvođenja ostracizma do njegove prve primjene prošlo je 20 godina, da bi se zatim 487., 486., 485. i 484. g. pr. n. e. zaredala četiri uzastopna ostracizma. Razlozi za veliki broj ostracizama u kratkom razdoblju mogu biti višestruki. Prvi razlog je povezanost i srodstvo ostraciranih s tiranima. Hiparh je bio Pizistratov rođak, a Perzijanci su ga htjeli postaviti na vlast u Ateni. Druge poznate žrtve ostracizma u tom razdoblju bili su pripadnici obitelji Alkmenoida. Alkmenoidi su aktivno sudjelovali u mogućnosti sukoba u borbi za poziciju. Uvođenje ove reforme može sugerirati postojanje političkog stasisa između sukobljenih političkih grupa. Reforma arhonstva i veliki broj ostracizama u tom razdoblju mogu se smatrati metodama rješavanja sukoba između sukobljenih grupa.⁴⁷

Različiti stavovi glede politike prema Perziji bili su najvjerojatiji uzrok i sljedećeg ostracizma. Na suprotnim stranama atenskog političkog borilišta nalazili su se Aristid i Temistoklo.⁴⁸ Temistoklo je zagovarao izgradnju jake pomorske flote i Atenu kao pomorsku velesilu, a Aristid je bio vođa najbogatijih atenskih građana, zemljoposjedničke aristokracije, ali i dijela atenskih seljaka koji se boje perzijskih kopnenih osvajanja. On se protivio Temistoklovom prijedlogu da se prihodi od nalazišta srebra otkrivenih 483. g. pr. n. e. iskoriste za izgradnju mornarice koja bi trebala poslužiti u borbi protiv Perzijanaca. Aristid je navodno, nakon što je u Narodnoj

---

⁴⁶ Aristotel, *op. cit.* u bilj. 4, str. 32. Aristotel navodi i više te spominje da su prognani pozvani natrag zbog Kserksove ekspedicije te da su im odredili gdje će živjeti i koju granicu ne smiju prijeći pod prijetnjom gubitka građanskih prava. τετάρτῳ δ' ἔτει κατεδέξαντο πάντας τοὺς ὀστρακισμένους ἄρχοντος Ὑψηχίδου, διὰ τὴν Ξέρξου στρατείαν: καὶ τὸ λοιπὸν ὥρισαν τοῖς ὀστρακιζομένοις, ἐντὸς Γεραιστοῦ καὶ Σκυλλαίου κατοικεῖν, ἢ ἀτίμους εἶναι καθάπαξ. (Arist. Const. Ath. 22). Tekst preuzet sa: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.] Aristotela citira među ostalima i Jones, N. *Politics and Society in Ancient Greece*, Prager, Westport, 2008, str. 71-72.

⁴⁷ Tridimas, *op. cit.* u bilj. 27, str. 142-143.

⁴⁸ Kalistov, D. P., Struve, V. V., *Stara Grčka*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1959., str. 193.

skupštini sudjelovao u uspješnim nastojanjima da se spriječi donošenje važne mjere predložene od strane Temistokla, rekao da nema nade za ostvarenje atenskih interesa dok se njegovo i Temistoklovo ime ne bace u ponor ostracizma.

Temistoklova pomorska politika nije mogla biti prihvaćena i provedena dok je bila izložena snažnim napadima uglednog i utjecajnog Aristida. Stoga se izabralo ostracizam kao metodu rješavanja sukoba i odlučivanja čija politika treba prevladati. Demos je izabrao Temistoklovu politiku. Aristid je ostraciziran. Navodno je i jedan nepismeni građanin dao svoj ostrakon Aristidu, te neprepoznajući ga zamolio da napiše upravo ime Aristid. Kada ga je Aristid upitao je li mu Aristid naštetio na ikoji način odgovorio je: „Nikako čak i ne poznam tog čovjeka, ali dosadilo mi je da slušam da ga posvuda zovu *Pravednim*“.⁴⁹ Ostvarenje Temistoklovog plana dovodi i do velikih promjena u atenskom društvu. Prebacivanje snaga s kopnene vojske na mornaricu izazvalo je slabljenje zemljoradnika i zemljoposjednika, a dovelo je do jačanja razreda thetes koji služe u mornarici.⁵⁰ Kada je perzijski kralj Kserkso pokrenuo invaziju na Atenu, svi ostracirani su pozvani natrag u Atenu. Ksantip i Aristid vratili su se u grad i imali važne uloge u ratu s Perzijom. Oni će i nakon rata pripadati istaknutijim atenskim građanima.⁵¹

Okolnosti pod kojima je došlo do Temistoklovog ostracizma nisu do kraja razjašnjene. Plutarh kazuje da je razlog Temistoklova ostracizma bila zavist naroda koji je bio dodatno ozlovoljen i time što je Temistoklo sagradio hram posvećen Artemidi blizu svoje kuće. Narod se protiv Temistokla poslužio ostracizmom „umanjujući tako njegov ugled i preveliku moć, kako su obično činili sa svima za koje su mislili da ih tište svojim utjecajem i da su neprimjereni demokratskoj jednakosti.“⁵²

---

⁴⁹ τοῦ δὲ θαυμάσαντος καὶ πυθομένου, μὴ τι κακὸν αὐτὸν Ἀριστείδης πεποίηκεν, ‘οὐδὲν,’ εἶπεν, ‘οὐδὲ γινώσκω τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ’ ἐνοχλοῦμαι πανταχοῦ τὸν Δίκαιον ἀκούων. (Plut. Arist. 7. 6.). Izvorni tekst preuzet sa: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.]

⁵⁰ Kalistov; Struve, *op. cit.* u bilj 48, str. 194.

⁵¹ Stockton, D., *The Classical Athenian Democracy*, Oxford University Press, New York, 1990., str. 36.

⁵² τὸν μὲν οὖν ἔξοστρακισμὸν ἐποίησαντο κατ’ αὐτοῦ κολοῦντες τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ὑπεροχὴν, ὥσπερ εἰώθεσαν ἐπὶ πάντων, οὗς ᾤοντο τῇ δυνάμει βαρεῖς καὶ πρὸς ἰσότητα δημοκρατικὴν ἀσυμμέτρος εἶναι. (Plut. Them. 22. 3.). Tekst na grčkom preuzet sa: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.] Vidi i Kirshner, *op. cit.* u bilj. 6, str. 1100.

Temistoklo nije bio kritičar demokracije i upravo je njegova politika dovela do jačanja demosa. Temistoklov ostracizam dogodio se 470. g. pr. n. e. U tom se razdoblju na političkoj sceni sukobio sa Ksantipom, Aristidom i Kimonom, a predmet sukoba bila je atenska vanjska politika. Temistoklo smatra da je Sparta Atenin najvažniji protivnik i suparnik dok suprotna strana perzijski utjecaj u Joniji vidi kao veću prijetnju.

Ostracizam Kimona također se dogodio u situaciji u kojoj atenskom polisu prijeti sukob između političkih elita koji bi mogao dovesti u pitanje opstojnost samog polisa. Krajem 460-ih dolazi do sukoba između dviju grupacija čiji su predvodnici Kimon i Efijalt. Naime, Spartanci 462. g. pr. n. e. pozivaju Atenu da im pomogne u gušenju ustanka helota i perijeka. Kimon je zagovarao pomoć Sparti dok je Efijalt zauzeo suprotan stav. Pobjedio je Kimonov prijedlog i on je sam predvodio vojsku koja je poslana u pomoć Sparti. Za vrijeme njegovog odsustva iz Atene, Efijalt je u Ateni proveo demokratske reforme kojima se dio ovlasti areopaga prebacio na Vijeće, Narodnu skupštinu i sudove. Nakon povratka Kimon se suprotstavio takvim promjenama te je potom ostraciran, a ubrzo je bio ubijen i Efijalt.⁵³ Plutarh piše da je narod poslao Kimona u izgnanstvo jer je simpatizirao Spartu, dok je neposredan povod bila beznačajna izlika.⁵⁴

Do sljedeće primjene instituta dolazi 442. g. pr. n. e., a žrtva je Tukidid dok se na suprotnoj strani nalazi Periklo. Tukidid je naslijedio Kimona kao vođa političke struje atenske aristokracije. Najvažniji dio njegova sukoba s Periklom odnosio se na trošenja sredstava Atičko-Delskog saveza. Nakon izgonstva Tukidida Periklo je postao dominantna ličnost atenske politike bez pravog protivnika u razdoblju dužem od desetljeća.⁵⁵

Posljednji ostracizam dogodio se 416. g. pr. n. e. Povijesni izvori navode da su glavni kandidati bili Alkibijad i Nikija. Atena je od 431. do 421. g. pr. n. e. ratovala sa Spartom. Alkibijad je zagovarao nastavak rata s

---

⁵³ Forsdyke, *op. cit.* u bilj. 19, str. 167.

⁵⁴ οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τοὺς Ἀθηναίους αὐθις ἐκάλουν ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰθώμῃ Μεσσηνίους καὶ εἰλωτας, ἐλθόντων δὲ τὴν τόλμαν καὶ τὴν λαμπρότητα δεῖσαντες ἀπεπέμψαντο μόνους τῶν συμμάχων ὡς νεωτεριστάς. οἱ δὲ πρὸς ὀργὴν ἀπελθόντες ἤδη τοῖς λακωνίζουσι φανερώς ἐχαλέπαινον, καὶ τὸν Κίμωνα μικρὰς ἐπιλαβόμενοι προφάσεως ἐξοστράκισαν εἰς ἔτη δέκα: τοσοῦτον γὰρ ἦν χρόνου τεταγμένον ἅπασιν τοῖς ἐξοστρακιζομένοις. (Plut. Cim. 17.2). Tekst preuzet sa: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.].

⁵⁵ Cartledge, P., *Ostracism: selection and de-selection in ancient Greece*, <http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/ostracism-selection-and-de-selection-in-ancient-greece> [pristup: 28. listopada 2019.].

Perzijom, dok je Nikija bio za poštivanje mirovnog sporazuma sklopljenog 421. g. pr. n. e. kod čijeg je sklapanja sam bio glavni pregovarač (Nikijin sporazum). Ostracizam se održao, ali su oba kandidata od svojih pristaša tražili da se glasa za treću osobu, Hiperbolu, koji je nakon glasanja i uspješno ostraciran. Atenjani su se osjećali prevarenima i smatrali su da je institucija obeščašćena, „jer ostrakon nije smišljen za takve“ (misli se takve kao Hiperbola). Povijesni opisi posljednjeg ostracizma vjerojatno nisu svi točni s obzirom da je u uvjetima atenske demokracije bilo teško sakupiti dovoljan broj glasova za ovakvu izbornu prijevaru. Za vjerovati je da su se na suprotnim strana našli Alkibijad i Hiperbola. Valja napomenuti da navodna zloupotreba institucije ostracizma nije glavni razlog njene neupotrebe u kasnijem razdoblju, iako su Atenjani ovaj posljednji ostracizam zaista vidjeli kao zloupotrebu instituta. Za pretpostaviti je da je kasnije uvedeni graphe paranomon zamijenio ostracizam kao sredstvo koje je trebalo spriječiti pojedine političke vođe da steknu preveliku moć. Graphe paranomon je bolje odgovarao situaciji u atenskoj politici koja je nastala nakon smrti Perikla kada glavnu ulogu preuzimaju govornici (rhetores) u Skupštini. Oni nisu obnašali javne dužnosti (nisu bili podložni ispitivanju nakon njihova obavljanja i ponovnim izborima) već svoj položaj temelje isključivo na mogućnosti da demos privuku na svoju stranu govorima u Narodnoj skupštini i tako osiguraju donošenje zakona. Iz tog razloga je graphe paranomon bio prihvatljivije sredstvo zaštite koje je trebalo osigurati novi oblik nadzora nad odlukama donesenima u Skupštini podložnoj utjecaju govornika.⁵⁶

Zakon o ostracizmu nije ukinut, ali se nije primjenjivao, iako se pitanje treba li održati ostracizam postavljano u skupštini sve do 322. g. pr. n. e. i konačnog poraza od Makedonaca.⁵⁷

---

⁵⁶ Rosenbloom, *op. cit.* u bilj. 3, str. 55-57. Također i Lanni A.; Vermeule, A., *Precautionary Constitutionalism in Ancient Athens*, *Cardozo Law Review*, Vol. 34, br. 893, 2013., str. 901. Autori svaki oblik ustavnopravne zaštite vežu za pojam “precautionary constitutionalism”. Čini se da prvi dio pojma prema kojem se instituti zaštite nazivaju mjerama predostrožnosti možemo prihvatiti, dok se pojam “konstitucionalizam” pak, u ustavnopravnoj teoriji veže za puno kasnije razdoblje pa bismo ga u kontekstu atenskog polisa mogli prihvatiti samo uz određena objašnjenja i rezerve.

⁵⁷ Bonner, R., *Aspects of Athenian Democracy*, University of California Press, Oakland, 1933., str. 58-59.

8. OSTRACIZAM U DRUGIM POLISIMA

Pisani i materijalni dokazi upućuju na to da je ostracizam (ili postupci slični njemu), postojao i u drugim grčkim gradovima. Takvi postupci mogli su biti samo kopije i primjena atenskog originala u drugim grčkim polisima ili ih možemo smatrati dijelom šire prakse koja je postojala u grčkim polisima, prakse da se pisanim glasovima odlučuje o kazni koja je mogla biti izgon ili micanje s dužnosti.⁵⁸ Tragovi ostracizma nađeni su u Argu, Megari, Kireni i Miletu dok je u Sirakuzi postojala procedura imena petalizam. Petalizam se provodio na listovima masline po čemu je i dobio ime. Na njih se upisivalo ime kandidata. Kažnjeni su morali napustiti Sirakuzu na pet godina. Povijesni izvori tvrde da je rezultat petalizma bio često izbacivanje najmoćnijih ljudi te se sirakuška aristokracija, najsposobnija za obnašanje javnih dužnosti, povukla od obavljanja javnih poslova nakon čega je polisom zavladao kaos. Zbog toga je petalizam ukinut nakon kratkog trajanja.⁵⁹

9. OSTRACIZAM KAO SREDSTVO PROTIV TIRANIJE I MOĆI ARISTOKRACIJE

Antički izvori slažu se u interpretaciji ostracizma kao sredstva usmjerenog protiv stranke tirana, a posebno njihovog vođe Hiparha. Nakon pobjede nad Isagorom i Spartancima, Klistenu opasnost prijeti s dvije strane, i od Spartanaca i od dijela atenske aristokracije i pobornika tiranije na čelu s Hiparhom. Od ovih dviju prijetnji u tom trenutku veća je opasnost bila ponovna uspostava tiranije. Klistenov zakon bio je idealno rješenje u borbi protiv tiranske stranke. Taj je zakon njihovog vođu Hiparha primorao na suradnju s Klistenom (Hiparh je izabran za arhonta 496. g. pr. n. e.). Bez ulaska u savez s Klistenom prijetila mu je mogućnost ostracizma. Rezultat Hiparhovog sklapanja saveza s Klistenom bila je neprimjena ostracizma slijedećih 20 godina. Poslije bitke kod Maratona 490. g. pr. n. e., kada se političke okolnosti mijenjaju i na scenu stupaju drugi akteri, Hiparh ipak postaje prva žrtva novog zakona.

Unatoč tome ne možemo smatrati daje ostracizam bio *ad hominem* zakon protiv Hiparha i tiranije čak i ako prihvatimo tezu da mu je to bila

---

⁵⁸ Forsdyke, *op. cit.* u bilj. 19, str. 282.

⁵⁹ Brock, R.; Hodkinson, S., *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organizations and Community in Ancient Greece*, Oxford University Press, New York, 2000., str. 147.

neposredna svrha.⁶⁰ Tezi da je ostracizam bio primarno protutiransko oružje možemo suprotstaviti činjenicu o postojanju drugih instituta kojima se atenski ustavnopravni poredak trebao braniti od prekoračenja ovlasti protudemokratskog postupanja pojedinca (ranije navedeni instituti eisangelia, euthyna, dokimazija te kasniji graphe paranomon). Ostracirana osoba mogla je biti i pozvana natrag u Atenu kako bi joj se sudilo, što je bio slučaj s Temistoklom koji je u odsutnosti osuđen na smrt zbog veleizdaje.⁶¹ Stoga, treba smatrati da primarna svrha ostracizma nije bila sprječavanje uspostave tiranije nego je, kako to navode i neki autori, ostracizam bio usmjeren na veći broj prijetnji demokraciji.⁶²

Ostracizmu se pripisuje i druga političko-socijalna funkcija čuvanja demokracije od prevlasti aristokracije. Prema Aristotelu demokratska država ostracirala je one za koje je smatrala da previše „odskaču“ svojim bogatstvom ili brojem pristaša. Ostracizam je uveden zajedno s drugim Klistenovim prodemokratskim reformama, a zajedno s izborom ždrijebom bio je sredstvo smanjenja aristokratskog utjecaja. Izbor kockom onemogućio je aristokratsku manjinu u nastojanju da za sebe osigura isključiv pristup na javne dužnosti. Ipak, imajući u vidu stanje u Atenskoj državi tijekom 5 st. pr. n. e. ne može se ne primijetiti da je veliki dio javnih dužnosti ipak ostao rezerviran za najbogatije građane. Ta se situacija dijelom mijenja Elfijatovim reformama 462. g. pr. n. e. No i nakon tih promjena stratezi i dio financijskih dužnosnika uglavnom su među najbogatijim građanima jer je stručnost uvelike ovisila o bogatstvu. Sami stratezi mogli su se birati na istu poziciju neograničeni broj puta što je često i bio slučaj. Svrha ostracizma u odnosu prema atenskoj aristokraciji bila je da funkcionira kao sredstvo upozorenja protiv zlouporaba moći. Najistaknutiji politički predstavnici aristokracije morali su imati na umu mogućnost ostracizma i iz tog razloga ublažiti svoje djelovanje pazeći da ono ne bude previše „napadno“ i protunarodno, da ne odskače, odnosno da se barem ne doima takvim.

---

⁶⁰ Kagan, *op. cit.* u bilj. 1, str. 398.

⁶¹ Hansen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 36.

⁶² Tako Malkopoulou, *op. cit.* u bilj. 1.

10. OSTRACIZAM KAO SREDSTVO RJEŠAVANJA POLITIČKIH SUKOBA

Iako je ostracizam poslužio kao sredstvo za sprječavanje povratka tiranije i kao sredstvo kojim se nastoji ograničiti utjecaj aristokratskih elita u korist demosa, njegova je primjena ublažavala i moguće političke sukobe koji bi nadalje mogli dovesti do stasisa, nasilja ili progona te do destabiliziranja polisa.

Pritom ne valja zaboraviti činjenicu da se pojedinac najlakše mogao istaknuti upravo u kriznim situacijama. Ako proučimo primjere ostracizma kroz 5. st. pr. n. e., povijesne okolnosti u kojima su se događali i pojedince koji su postali žrtvama ovog instituta, možemo zaključiti da se ostracizam uvijek primjenjivao u slučajevima ugroženosti stabilnosti polisa. Najveći broj ostracizama dogodio se 80-ih godina koje je obilježio sukob s Perzijom. Ostali ostracizmi događaju se u situacijama kada se postavlja pitanje u kojem smjeru treba krenuti politika atenskog polisa. Političke grupe u atenskom polisu bile su predvođene jakim ličnostima te umnogome ovisile o njima. U situacijama kada „u gradu nema mjesta za jednog od njih“, tj. kada Atena ne može podnijeti sukob dviju suprotstavljenih jakih ličnosti i njihovih simpatizera, mlada atenska demokracija svoje povjerenje polaže u narod kao „arbitra“ koji treba presuditi kome će od njih dati svoje povjerenje (odnosno kome neće s obzirom da se glasovalo za osobu koju se želi ostracirati) i izborom osobe ujedno izabrati i smjer kojim polis (ne)treba krenuti. Primjeri su sukob između Aristida i Temistokla 482. g. pr. n. e., Kimona i Elfijata 461. g. pr. n. e. i Tukidida i Perikla 442. g. pr. n. e. U tom smislu ostracizam ne treba gledati kao kaznu usmjerenu protiv pojedinca zbog njegovog isticanja tj. prijestupa protiv demokracije već, kao što to ističe Kagan, kao „referendum o političkim pitanjima i glasovanje o povjerenju političkim vođama“ te „osigurač koji je služio u sprečavanju eksplozije stasisa koja bi mogla dovesti do frakcijskih podjela i preranog uništenja atenske veličine“.⁶³ Pri tome, čini se, nije zanemarivo da je ostracizam kao model sprečavanja sukoba i kriza znatno isplativiji od drugih načina njihova sprečavanja te da je, unatoč činjenici da se Klisten vjerojatno nije vodio time, postao jeftini ustavnopravni mehanizam.⁶⁴

---

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Tridimas, *op. cit.* u bilj. 27, str. 155. Tridimas navodi da se „Klisten vodio vlastitim interesima više nego demokratskom ideologijom“ te da su „ti interesi podrazumijevali

11. NEGATIVNI I POZITIVNI STAVOVI O OSTRACIZMU

Unatoč opredjeljenju za „anonimnu“ demokraciju ostracizam, kao institut čija je primjena bila izbacivanje najboljih građana, nije bio omiljen među svima. Mnogi su naime smatrali da se najbolji građani progone upravo iz zavisti i ljubomore. Tukidid je razlog donošenja zakona vidio u strahu i nesigurnosti.⁶⁵ On i Ksenofont smatraju da je demokracija sama po sebi tiranska jer nepravedno progoni svoje najbolje građane. Negativan stav zauzima i Plutarh koji ostracizam Temistokla opisuje „ne kao kaznu nego utišavanje i ublažavanje zavisti koja je uživala u ponižavanju istaknutih ljudi i nalazila oduška svojoj zavisti u tom oduzimanju građanskih prava.“⁶⁶ O ostracizmu Aristida Plutarh piše da su građani bili zlovoljni na one koji su se imenom i ugledom uzdizali nad mnoštvom te da su Aristida prognali ostracizmom „dajući svojoj zavisti zbog slave ime straha od tiranije“. Plutarh smatra da je ostracizam bio „sredstvo ublažavanja zavisti kojim se davalo oduška zloj namjeri da se napakosti ne nanošenjem nekakva nepopravljiva zla, nego udaljavanjem iz grada na deset godina.“⁶⁷

Tešku kritiku ostracizma iznosi i Andokid u svom djelu Protiv Alkibijada. On ostracizam opisuje kao „desetogodišnje progonstvo bez suđenja, optužbe i obrane, samo na osnovi tajnog glasovanja“ (**ἄξιον δὲ μέμψασθαι τὸν θέντα τὸν νόμον, ὃς ἐναντία τῷ ὄρκῳ τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς ἐνομοθέτησεν: ἐκεῖ μὲν γὰρ ὄμνυτε μηδένα μήτε ἐξελᾶν μήτε δήσειν μήτε ἀποκτενεῖν¹ ἄκριτον, ἐν δὲ τῷδε τῷ καιρῷ οὔτε κατηγορίας γενομένης οὔτε ἀπολογίας ἀποδοθείσης οὔτε² διαψηφισαμένων κρύβδην τὸν ὀστρακισθέντα τοσοῦτον χρόνον δεῖ στερηθῆναι τῆς πόλεως.**)⁶⁸ Pri tome je smatrao da su oni koji imaju prijatelje u prednosti te da se radi o kazni koja je preteška za privatni prijestup, a premala za djelo protiv države, kao i da se radi o nedovoljnoj i besmislenoj kazni s

---

njegovu težnju za političkom supremacijom i neutralizaciju sukoba koji bi bili prijetnja njegovim političkim ambicijama“.

⁶⁵ Tukidid bi rekao „οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον...“, vidi Tukidid, 8, 73, 3. Dostupno na Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.], vidi i Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1957.

⁶⁶ Plutarh, *Usporedni životopisi, knjiga I.*, August Cesarec, Zagreb, 1998., str. 194.

⁶⁷ *Ibid.* Vidi izvorni tekst na grčkom. Plutarh, Aristid, 1. Dostupno na: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.]. Plutarh naglašava da je ostracizam posljedica zavisti te da je usmjeren protiv „onih iz najboljih obitelji“ (Plut. Aris. 1.3.)

⁶⁸ Andokid, Protiv Alkibijada, 4.3-4.6. Tekst dostupan na: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.]

obzirom da postoje novčane kazne, zatvor i smrtna kazna. Zao građanin, smatra nadalje Andokin, znat će kako iz progonstva nanijeti štetu domovini, dok će se zbog progona najboljih ljudi, čije će usluge nedostajati državi, radovati neprijatelji. Na temelju tekstova antičkih autora Burckhardt je smatrao da se „ostracizam pojavljivao kad god bi se povjerenje javnosti počelo vezivati za nekog.“⁶⁹

Aristotel, kao i Platon prije njega, ima negativan stav prema demokraciji, ali na sam institut ostracizma gleda pozitivno. Opravdavajući potrebu njegova postojanja u danim okolnostima Aristotel navodi kako „bez te časne metode uklanjanja iznimnih niti jedna slobodna republika ne bi mogla opstati. Jer niti će slikar dopustiti da mu stvor ima nerazmjerno veliku nogu, pa ako bi se i odlikovala ljepotom niti će brodograditelj dopustiti da mu takva bude krma ili koji drugi od brodskih dijelova, niti će pak zborovođa onomu što glasnije i ljepše pjeva dopustiti da pjeva sa zborom. Stoga u slučaju priznatih istaknutosti razlog za ostracizam ima stanovito državničko pravo. Bolje je dakako ako zakonodavac već u početku uredi državu da ne treba dotičnog lijeka.“⁷⁰

Pozitivan stav o ostracizmu zauzima i Montesquie. U djelu „O duhu zakona“ kaže: „Zakon o ostracizmu u Sirakuzi (petalizam) nanio je tisuću zala, pošto je bio donijet na nerazborit način. U Ateni gdje je zakonodavac uvidio širinu i granice koje svome zakonu mora odrediti, ostracizam je bio divna stvar, uvijek mu je bila podvrgnuta samo jedna osoba, a broj potrebnih glasova bio je tako velik da je bilo teško izgnati nekog čije odsustvo ne bi bilo nužno.“⁷¹

Posebno je zanimljivo stajalište Nietzschea koji ostracizam vidi kao sredstvo protiv monopola kojem je cilj osigurati slobodno nadmetanje i izvrsnost uklanjajući pojedince koji imaju najviše političke moći. Tim sredstvom, po Nietzscheu, izjednačavali su se izgledi, odnosno

---

⁶⁹ Burckhardt, *op. cit.* u bilj. 8.

⁷⁰ Aristotel, *Politika*, Ladan, T. (pr.), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992., str. 92-94. Aristotel smatra da je ostracizam nužan za demokraciju u kojoj moraju svi građani biti jednaki i ne isticati se ni bogatstvom ni popularnošću niti političkom moći: **διὸ καὶ τίθενται τὸν ὀστρακισμόν αἱ δημοκρατούμεναι πόλεις, διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν: αὗται γὰρ δὴ δοκοῦσι διώκειν τὴν ἰσότητα μάλιστα πάντων, ὥστε τοὺς δοκοῦντας ὑπερέχειν δυνάμει διὰ πλοῦτον ἢ πολυφιλίαν ἢ τινα ἄλλην πολιτικὴν ἰσχὺν ὀστράκιζον καὶ μεθίστασαν ἐκ τῆς πόλεως χρόνους ὀρισμένους.** (Arist. Pol. 3.1284a). Tekst dostupan na: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.].

⁷¹ Montesquie, *O duhu zakona*, Demetra, Zagreb, 2003, str. 288.

osiguravalo da nadmetanje ne bude onemogućeno od strane jednoga koji se izdigao iznad ostalih.⁷² Tako gledajući za Nietzschea „ostracizam nije bio sigurnosni ventil već stimulan“.⁷³

12. ZAKLJUČAK

Ostracizam treba gledati prije svega kao institut koji je trebao omogućiti demokratski razvoj, odnosno spriječiti pojedince iz redova eupatrida, koji su do tada predstavljali političku elitu, da taj razvoj spriječe ili uspore. Kliten je, pak, predvidjevši mogućnost metamorfoze instituta ostracizma bio vrlo pragmatičan u postavljanju granica unutar kojih se sam postupak mogao odvijati. Dvodijelnost postupka, i veliki broj glasova koji se tražio da bi se nekoga ostraciralo, priječili su da se ostracizam arbitrarno primjenjuje. Kazna progona iz zemlje na 10 godina nije imala ništa zajedničko s ranijom praksom izгона, čime je ostracizam dobio atribut umjerenog sredstva rješavanja sukoba. Ostracirani je zadržavao imovinu, a njegova je obitelj bila sigurna. Ostracizam se vodio protiv časnih građana polisa, koji su čak i u atmosferi podijeljenih naklonosti za vrijeme postupka i nakon njega zadržavali poštovanje naroda. To se poštovanje očitovalo i u mogućem pozivu na povratak prije isteka desetogodišnjeg roka kojim se potvrđivalo da je prognani pojedinac od tolike iznimne važnosti za državu da ona u teškim trenucima bez njega ne može. S druge strane kazna je bila dovoljno stroga da postigne svrhu i dovede do stabilizacije unutar sukobljenog polisa kada je to bilo potrebno. Struktura instituta ostracizma dopuštala je mogućnost da po potrebi bude ne samo sredstvo zaštite od vlasti jednoga, odnosno glasovanje o (ne)povjerenju jednome već i da se njegovom primjenom odredi pravac daljnje politike polisa. Stoga je opravdano korišten kao referendum o političkim pitanjima.⁷⁴

Atenjani su vjerovali u inteligenciju i moć prosuđivanja običnog građanina. Od demosa se očekivalo da sudjeluje u donošenju odluka i da

---

⁷² Malkopoulou razmatra Nietzscheove stavove, a prema Nietzsche, F. Homer's contest u: Kaufmann, W. *The portable Nietzsche*. New York, 1976, str. 36. Vidi Malkopoulou, *op. cit.* u bilj. 1.

⁷³ Malkopoulou citira Nietzschea. O razlozima ovakvog Nietzscheovog stava vidi u: Acampora, Davis, C., *Contesting Nietzsche, The Agon: Pessimism, Conservation and Racism*, The Chicago University Press, Chicago, 2013., str. 66-71.

⁷⁴ Usp. Kagan, *op. cit.* u bilj.1, str. 401.

ima dovoljno razboritosti da mudro izabere između ponuđenih opcija. Praksa ostracizma pokazuje da je atenski demos bio sposoban za donošenje važnih političkih odluka. U razdoblju aktivnog korištenja od 508./507. do 416. g. pr. n. e. kad je institut zadnji put primijenjen, ostracizam se primijenio 10 puta. To pokazuje da demos nije u svojoj slabosti zloupotrebjavao ovaj institut već upravo suprotno. Rezultat je bio da je ostracizam smanjivao političke tenzije i jačao moć demosa. Djelomično se stoga može smatrati da je zaslužan za atensku pobjedu nad Perzijom nakon koje je Atena postala najmoćnija sila antičkog svijeta. Uspjeh ostracizma može se očitati i iz činjenice da se neprimjena tog instituta nakon 416. g. pr. n. e. može povezati sa slabljenjem atenske demokracije. Bez obzira na sve atribute koje je ostracizam imao te uključujući mogućnost da je bio izraz Klisenovih političkih aspiracija, on je sprečavao izdizanje pojedinca i omogućio vlast svih i jednakih. Stavovi prema kojima nije bio više do sredstva u borbama političkih oponenta ili sredstva osiguranja stabilnosti ne umanjuju njegov značaj. U društvu jednakih valjalo je ostati jednak, ne nametati se, ne predlagati ono što te može učiniti boljim od drugih. Time se potvrđuje i pretpostavka da je ostracizam ujedno bio i sredstvo sprečavanja podilaženja masama koje je u danim okolnostima imalo svoje opravdanje. Sve rečeno daje odgovor na pitanje od kojeg se u radu krenulo. Ostracizam je bio sredstvo takve ustavnopravne zaštite da ju ni činjenica da je postojala mogućnost da ga se koristi za jačanje osobnih pozicija ni činjenica da može poslužiti tek za neke krizne situacije u društvu nije mogla umanjiti. Upravo suprotno.

POPIS LITERATURE

KNJIGE

1. Acampora, Davis, C., *Contesting Nietzsche, The Agon: Pessimism, Conservation and Racism*, The Chicago University Press, Chicago, 2013.
2. Aristotel. *Aristotelov Ustav atenski*, JAZU, Zagreb, 1948.
3. Aristotel, *Politika*, Ladan, T. (pr.), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992.
4. Bonner, R., *Aspects of Athenian Democracy*, University of California Press, Oakland, 1933.

5. Brock, R.; Hodkinson, S., *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organizations and Community in Ancient Greece*, Oxford University Press, New York, 2000.
6. Buckhardt, J., *Povijest grčke kulture, knjiga 1*, Prosvjeta, Zagreb, 2001.
7. Erent-Sunko, Z., *Atenske demokratske institucije i njihov odraz na socijalne pojave (6.-4. st. pr.n.e.)*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
8. Forsdyke, S., *Exile, Ostracism, and Democracy: the Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press, Princeton, 2005.
9. Garland, R., *Daily Life of the Ancient Greeks*, Greenwood Press, Westport, 2009.
10. Grote, G., *A History of Greece: From the Time of Solon to 403. B.C.*, Routledge, London, 2001.
11. Hansen, M., *The Athenian Democracy in the Age of Solon*, Blackwell, Oxford, 1991.
12. Hansen, M., *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-state*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
13. Jones, N. *Politics and Society in Ancient Greece*, Prager, Westport, 2008.
14. Kalistov, D. P., Struve, V. V., *Stara Grčka*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1959.
15. Katz, S., *The Oxford international Encyclopedia of Legal History*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
16. Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države, I. knjiga, Stari i srednji vijek*, Autorska naklada, Zagreb, 2005.
17. Montesquie, *O duhu zakona*, Demetra, Zagreb, 2003.
18. Plutarh, *Usporedni životopisi, knjiga I.*, August Cesarec, Zagreb, 1998.
19. Roberts, J. *The Oxford Dictionary of the Classical World*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
20. Shear, J. L., *Polis and Revolution: Responding to oligarchy in Classical Athens*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
21. Stockton, D., *The Classical Athenian Democracy*, Oxford University Press, New York, 1990.
22. Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1957.
23. Vidaković Mukić, M., *Opći pravni rječnik, 2. izdanje*, Narodne novine, Zagreb, 2015.

PUBLIKACIJE

1. Berent, M., „Stasis“ or the greek invention of politics, *History of Political Thought*, Vol. 19, br. 3, 1998., str. 331-362.
2. Bonner, R., The Minimum Vote in Ostracism, *Classical Philology*, Vol. 8, br. 2, 1913., str. 223-225.
3. Gouschin, V., Solon' Law on Stasis and the Rise of Pisistratus in 561/560 BC., *Acta Classica*, Vol. 59, 2016., str. 101-113.
4. Hales, H. A.; Kassner, M. P.; Kipling, D. W.; Graziano, W. G., Disagreeableness as a Cause and Consequence of Ostracism, *Personality and Social Bulletin*, vol. 42, br. 6, 2016., str. 782-797.
5. Kagan, D., The Origin and Purpose of Ostracism, *Hesperia*, Vol. 30, br. 4, 1961., str. 393- 401.
6. Kirshner, A. S., Legitimate Opposition, Ostracism, and the Law of Democracy in Ancient Athens, *The Journal of Politics*, Vol. 78, br. 4, 2013., str. 1094-1106.
7. Kosmin, P., A Phenomenology of Democracy: Ostracism as Political Ritual, *Classical Antiquity*, Vol. 34, br. 1, 2015., str. 121-162.
8. Lanni A.; Vermeule, A., Precautionary Constitutionalism in Ancient Athens, *Cardozo Law Review*, Vol. 34, br. 893, 2013., str. 901-903.
9. Malkopoulou, A., Ostracism and democratic self-defense in Athens, *Constellations*, Vol. 24, br. 4, 2017., str. 623-636.
10. Raubitschek, A., Ostracism, *Archaeology*, Vol. 1, br. 2, 1948., str. 79-82.
11. Robinson, C. A., Cleisthenes and Ostracism, *American Journal of Archaeology*, Vol. 56, br. 1, 1952., str. 23-26.
12. Rosenbloom D., Poneroi vs. Chrestoi: The Ostracism of Hyperbolos and the Struggle for Hegemony in Athens after the Death of Perikles, Part I, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 134, br. 1, 2004., str. 55-108.
13. Teegarden D., The Inauthenticity of Solon's Law Against Neutrality, *Buffalo Law Review*, Vol. 62, br. 1, 2014., str. 157-174.
14. Tridimas, G., Conflict, Democracy and Voter Choice: a Public Choice Analysis of the Athenian Ostracism, *Public choice*, Vol. 169, 2016., str. 137-159.
15. van 't. Wout, P. E., Solon's Law on Stasis: Promoting Active Neutrality, *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 60, br. 2, 2010., str. 289-301.

MREŽNI IZVORI

1. Cartledge, P., *Ostracism: selection and de-selection in ancient Greece*, <http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/ostracism-selection-and-de-selection-in-ancient-greece> [pristup: 28. listopada 2019.].
2. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/ostracism> [pristup: 28. rujna 2019.].
3. Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?idM5800> [pristup: 29. rujna 2019.].
4. Malkopoulou, A., *The Principles of Ostracism in Ancient Greek Thought*, 2019., [https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/bf54d411-e6a9-4563-b4da-4d585a97f573 .pdf](https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/bf54d411-e6a9-4563-b4da-4d585a97f573.pdf) [pristup: 28. rujna 2019.].
5. Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> [pristup: 1. rujna 2019.].

OSTRACISM - A POWERFUL TOOL OF CONSTITUTIONAL PROTECTION IN THE ATHENIAN POLIS OR A MEASURE WITH NO SIGNIFICANT EFFECT?

Zrinka Erent-Sunko

Ivan Gržetić

Summary

This paper deals with the institute of ostracism by exploring the reasons for its occurrence, the purpose that it was supposed to attain and the significance it had to the development of the Athenian polis and its size. The starting question is whether ostracism was a powerful tool for the protection of the Athenian constitution, one of the more successful reformatory measures, a tool for strengthening personal powers of the current leaders, or merely a means of solving crisis situations in the society. The account of the circumstances of its passing, the way it functioned and the consequences it had for certain citizens of Athens and the polis as a whole confirm that this is a very well-designed institute that operated within wide enough limits that made it easy to apply if the need arose, while remaining specific enough so that it could not be abused. The fact that the will of the demos was a prerequisite for ostracizing an individual and that the number of ostracized people is not large, proves that the demos cared for its distinguished and honourable citizens and that the decision on whether one of them should leave Athens was reached very rarely, with awareness of what was gained and what was lost by the polis. What can be deduced from this is that the citizens of Athens were aware of the dangers inherent to this system, but also of all of its positive sides that protected the social order in Athens. It is not a coincidence that the end of the application of this system coincides with the time when democracy in Athens started to lose its momentum. Ostracism made sense while the demos cared.

Keywords: *ostracism, Athens, polis, “honourable exile”, Klisten, anti-tyranny measure.*